

В.В. Радзюк (Віцебск)

ЛЕКСИКА-СЕМАНТИЧНАЯ ХАРАКТЕРЫСТЫКА БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ ПАСЛЯКАСТРЫЧНІЦКАГА ПЕРЫЯДУ

Вядома, што сфера фіксацыі, статьикі з'яўляецца другаснай для тэрміна, а галоўнае значэнне набывае сфера функцыянавання. Тэрміназнаўчая праца ў ідэале грунтуецца «на сферы функцыянавання тэрміналогіі з мэтай стварэння сферы яе фіксацыі» [1, с. 174]. З пазіцыі функцыянальнага падыходу апісваюцца розныя тэрмінасістэмы, у тым ліку лінгвістычная тэрміналогія, даследчыкі якой адзначаюць, што мовазнаўчыя тэрміны з'яўляюцца часткай агульналітаратурнай мовы, вылучыліся з яе, таму ім уласцівы тыя ж лексіка-семантычныя працэсы, што і словам літаратурнай мовы, «хоць, у адрозненне ад агульналітаратурных слоў, гэтыя працэсы не ўплываюць на лексіка-семантычныя прыкметы тэрміналогіі. Яны адбываюцца ў межах, якія не парушаюць семантычнай вызначанасці тэрміна» [2, с. 65]. У аспекце развіцця асобных тэрмінаў і тэрміналагічных сістэм лексіка-семантычныя працэсы сінаніміі, полісеміі, аманіміі і антаніміі з'яўляюцца важным і неабходным элементам фарміравання тэрмінасістэмы.

Першая спроба абагульніць асноўныя правілы арфаграфіі беларускай мовы, а значыць і адпаведнай тэрміналогіі, была зроблена А. Луцкевічам у брашуры, выдадзенай у Вільні ў 1917 годзе, «Як правільна пісаць па беларуску» (надрукавана лацінкай), дзе ў асноўным прадстаўлена фанетычная тэрміналогія: *зыкi, галосныя зыкi, поўгалосныя зыкi, сугалосныя зычныя, ударэньне, акцэнт* і інш. У 1917 годзе ў газеце «Вольная Беларусь» змяшчаюцца артыкулы, прысвечаныя беларускай мове А.Д – ча «Навучанне беларускай мове ў пачатковай школе» (№ 34), Я. Лёсіка «Граматыка і родная мова» (№ 17), «З беларускага слоўніка. Разьдзел «Граматыка»» (№ 13), В. Тройцы «Рэцэнзія на «Беларускую граматыку для школ Б. Тарашкевіча»» (№ 33), дзе ўжываюцца разнастайныя тэрмінаадзінкі *буквы, літары, зык, глаголы, граматыка, доўгае, кароткае у, канчукі, літэратурная мова, наветалізмы, правіныяналізмы, правапіс і інш.* У 1918 годзе Р. Абіхт і А. Луцкевіч выдаюць у Брэславе брашуру «Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным» (надрукавана лацінкай), дзе вельмі сцісла падаваліся правапіс і пунктуацыя. Аўтары ўвялі ва ўжытак шэраг лінгвістычных тэрмінаў: *гук, галосны гук, зычны гук.* У тым жа 1918 годзе ў Вільні выдаецца «Граматыка беларускай мовы» Б. Пачобкі (надрукавана таксама лацінкай), дзе прадстаўлены шматлікія марфалагічныя: *жiланьне, iменнiкi, чыннiкi, адмена чыннiкаў, даiны прыпадак, галосьнiк, злучане, займкi* і сінтаксічныя тэрміны: *злыты сказ, кароткі сказ, варунковыя словы, прымета, часьцi сказа, прысуд.* Граматыка Б. Пачобкі ўтрымлівала шмат надуманых правіл, шэраг штучных напісанняў, а тасам не адзначала характэрных рыс беларускай мовы, таму не атрымала шырокага распаўсюджвання. З прапанаваных тэрміналагічных адзінак нешматлікая колькасць прыжылася ў сучасным мовазнаўстве: *няпоўныя сказы, парадкавыя лічбнікі, злучнік, дапаўненне, абвестны лад, прыметнік.* Артыкулы Я. Лёсіка, змешчаныя ў газеце «Вольная Беларусь» у 1918 годзе, «Як чытаць па беларуску» (№ 1), «Наш правапіс» (№ 4), «Рэцэнзія на «Беларускі правапіс» А. Луцкевіча і Я. Станкевіча» (№ 26) уводзілі шэраг спрэчных мовазнаўчых тэрмінаў: *шыпячыя літары, частковы падзеж, фонэтыка слова, сярэдні род, сугалосныя зыкi, падвойныя гаманкi, няясныя сугалосныя зыкi* і інш. Рашаючую ролю ў справе станаўлення беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі адыграла «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча, прапанаваная аўтарам тэрміналогія для абазначэння адпаведных лінгвістычных паняццяў у большай частцы захавалася і да нашага часу.

Мовазнаўчая тэрміналогія паслякастрычніцкага перыяду характарызуецца шырокай варыянтнасцю і дублетнасцю. Найбольш пашыраны з'явы дублетнасці, пры якой тэрмінаадзінкі з розным моўным афармленнем і аднолькавай семантыкай не маюць стылістычных ісэнсавых адрозненняў. З'ява назіраецца як у тэрмінасістэме аднаго аўтара: *глаголы – чыннiкi, множная – мносьцьвяная лічба, дзiцячы род – нiпэўны род – сярэдні род* (Я. Лёсік), *лічбнiкi – лічбы* (Б. Пачобка), *сказ даданы – сказ залежны, гук – зык – гаманок* (Я. Лёсік), *незначальная форма – незначальны лад* (Б. Тарашкевіч), так і ў тэрмінасістэмах розных даследчыкаў, зразумела, што такіх дублетных пар найбольшая колькасць: *алхвалiт* (Я. Лёсік) – *абэцэда* (Б. Тарашкевіч), *кывулькi* («З беларускага слоўніка. Разьдзел «Граматыка») – *чужаслоўе* (Б. Тарашкевіч), *замiжiменьнiк* (Я. Лёсік) – *займак* (Б. Пачобка) – *займя* (Б. Тарашкевіч), *варунковыя словы* (Б. Пачобка) – *прыслоўi* (Б. Тарашкевіч) і інш. Пад варыянтнымі разумеюцца тэрміны, якія «адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі і словаўтваральнымі элементамі ..., але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнаасцю супадаюць са сваім значэннем» [3]: *чыннiк – чыннасць, канчукi – канчары – канчаткi, прыкметнiк – прымета, iменьнiк – iмя, займеньне – займя, асабiстае займеньне – асабовы займак, часьцi мовы – часьцiны мовы, прыймак – прыйма* і інш. Сустрэкаюцца і нешматлікія тэрміны-сінонімы, якія адрозніваюцца паміж сабой адценнямі значэння і аб'ёмам семантыкі: *прысуд* «гэта слова, выказваючае галоўную думку аб рэчы» (Б. Пачобка) і *дзейнiк* «паказвае асобу ці рэч, якая нешта дзеiць, з якою нешта дзеiцца» (Б. Тарашкевіч); *адмена* «чыннiкi адменяюцца ведле: вiдаў, ладоў, часоў, лічбаў і асобаў» (Б. Пачобка) і *спражэньне* «зъмена дзеяслова ў часах, ліках і асобах называецца

спражэньнем» (Б. Тарашкевіч). Невялікая колькасць такіх тэрмінаў тлумачыцца тым, што тэрмінаадзінкі, якія функцыянавалі ў паслякастрычніцкі перыяд, па большай частцы не мелі выразнай семантычнай акрэсленасці і ўжываліся непаасцядоўна. Існаванне сінанімічных, варыянтных і дублетных пар у лінгвістычнай тэрміналогіі паслякастрычніцкага перыяду – з’ява станоўчая і натуральная, бо вымагае неабходнасці выбару мэтазгоднага варыянта, што з’яўляецца фактарам развіцця не толькі тэрміналогіі, але і мовы ў цэлым.

Пад мнагазначнасцю ў тэрміналогіі мы разумеем суаднесенасць аднаго тэрміна, больш чым з адным паняццем, у залежнасці ад яго ўжывання ў адной або розных сістэмах. Для мовазнаўчай тэрміналогіі паслякастрычніцкага перыяду характэрны шматлікія выпадкі тэрміналагічнай полісеміі: пункт 1) «пэўнае месца ў прасторы або на паверхні чаго-небудзь; кропка» (ТСБМ, т. 4) і 2) «ставіцца пасля кожнага закончанага сказа» (Б. Тарашкевіч); прымета 1) «адметная рыса, па якой можна пазнаць каго-небудзь, што-небудзь» (ТСБМ, т. 4) і 2) «паказваючая прымета (якасьць) речы, ці асобы» (Б. Пачобка); прыдатак 1) «тое, што з’яўляецца дадаткам да чаго-небудзь, што не мае самастойнага значэння» (ТСБМ, т. 4) і 2) «ёсць азначэнне, выказанае імённем, стаіць у тым самым склоне, як і тое слова, да якога далучаецца» (Б. Тарашкевіч); дапаўненне 1) «дадатак, дабаўка да чаго-небудзь» і 2) «дапаўняе думку, выражаную прысудам, або іншую часць сказа» (Б. Тарашкевіч). Выпадкі мнагазначнасці ў тэрміналогіі паслякастрычніцкага перыяду тлумачацца невялікай колькасцю тагачасных мовазнаўчых прац і функцыянаваннем так званых «аўтарскіх» тэрмінасістэм.

У беларускай мовазнаўчай тэрмінасістэме ўтрымліваюцца і шматлікія адзінкі, якія маюць адпаведныя амонімы ў агульналітаратурнай мове: чынік «фактар» (ТСБМ, т. 5, кн. 2) і чынік «часць мовы, азначаючая названне якойколей чыннасці» (Б. Пачобка); прыпадак «раптоўны прыступ якой-небудзь хваробы» (ТСБМ, т. 4) і прыпадак «прыпадкаў ёсць сем» (Б. Пачобка); прысуд «рашэнне, пастанова якой-небудзь арганізацыі» (ТСБМ, т. 4) і прысуд «гэта слова, выказваючае галоўную думку аб речы» (Б. Пачобка). Як вядома, аманімія з’яўляецца адным са спосабаў утварэння новых тэрмінаадзінак. Асабліва гэта характэрна для пачатковых этапаў развіцця любой тэрмінасістэмы, лінгвістычнай у тым ліку. Вялікая колькасць тэрмінаадзінак паслякастрычніцкага перыяду, якія з’яўляюцца адпаведнымі амонімамі да агульналітаратурных слоў, сведчыць аб дыялектычным працэсе фарміравання мовазнаўчай тэрмінасістэмы беларускай мовы. Адсутнасць тэрмінаадзінак, аманімічных з адпаведнымі тэрмінамі іншых тэрмінасістэм тлумачыцца тым, што на працягу 1917–1919 гг. лінгвістычная тэрміналогія, як і любая тагачасная прыватная тэрмінасістэма беларускай мовы, яшчэ не адрознівалася высокай ступенню ўпарадкаванасці і сістэмнасці.

Галоўным пры даследаванні тэрміналагічнай антаніміі даследчыкамі прызнаецца наяўнасць супрацьлегласці паняццяў, іх супрацьпастаўленасць, несумяшчальнасць, якая грунтуецца на прыродзе навуковых паняццяў, на дыхатамічнасці чалавечага мыслення (Л.А. Антанюк, В.П. Даниленка, С.Д. Шэлаў, Д.М. Шмялёў). З’явы тэрміналагічнай антаніміі можна разглядаць як арганізуючы пачатак тэрмінасістэмы, якая толькі фарміруецца. Шматлікія мовазнаўчыя тэрміны-антонімы паслякастрычніцкага перыяду часцей за ўсё абазначаюць палярныя элементы і маюць аднолькавыя родавыя адпаведнасці: *галосны і безгалосны* гаманок, *відзімыя і нявідзімыя* іменьнікі, *жывыя і няжывыя* іменьнікі, *звялічаныя і змяншальныя* іменьнікі, *доўгі і кароткі* канчар, *асноўныя і даданыя* часціны, *кароткія і развітыя* сказы і інш.

Такім чынам, лексіка-семантычны аналіз лінгвістычнай тэрміналогіі ў функцыянальным аспекце сведчыць аб тым, што працэсы сінаніміі, полісеміі, аманіміі і антаніміі з’яўляюцца заканамернымі з’явамі ў працэсе развіцця і фарміравання беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі паслякастрычніцкага перыяду.

ЛІТАРАТУРА

1. Кобрин, Р.Ю. О формальных критериях терминологичности // Проблематика определения терминов в словарях разных типов. – Л., 1976.
2. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977.
3. Красней, В.П. Аб сінанімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі // Веснік БДУ. Сер. 4. 1995. № 1. – С. 25 – 27.

А.С. Никончук (Минск, МГЛУ)

МЕТАФОРА-ТЕКСТ В ИДИОЛЕКТЕ Ф. ГАРСИЯ ЛОРКИ

Художественная метафора представляет собой сложное многоаспектное стилистическое явление, обладающее семантической двуплановостью, в основе которой лежит вторичное переименование.

Поэтическая метафора полиассоциативна, она может восстанавливаться из неназванных лексических элементов, сосуществовать в тексте с прямым обозначением реалии, породить парадигматические